

Особливості жанрової дифузії в постмодерному тексті

У статті розглянуто специфіку жанрової дифузії в постмодерних текстах, що проявляється через процеси деканонізації та синтезу жанрів, генологічної мішанини, сталості / змінності, еластичності й гнучкості жанру як ключових характеристик для реалізації взаємопроникнення та взаємоперетікання жанрів.

Ключові слова: жанр, дифузія, модифікація, міжжанровий синкретизм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний літературний світ представлений широкою парадигмою художніх творів, інтерпретація яких можлива передусім з огляду на стратегії та методи літературознавчої науки. Плюралізм методологічного дискурсу сприяє інтерпретації сучасних постмодерних текстів з урахуванням теоретичного апарату літературознавства, з акцентуалізацією на жанрових диференціаціях і модифікаціях, що неодмінно приводять до полістилістичності текстотворення й оновлення на поетикальному рівні.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Однією з ключових теоретичних літературознавчих категорій є жанр. Літературознавчим освоєнням категорій жанру та стилю в різні роки присвятили свої праці М. Бахтін, Н. Бернадська, Т. Бовсунівська, М. Боднар, О. Галич, М. Кодак, Н. Копистянська, В. Марко, Н. Мафтин, І. Денисюк, А. Ткаченко, Ц. Тодоров, Р. Сендика та ін.

Мета статті – дослідити специфіку жанрової дифузії в постмодерному тексті. Відповідно до мети поставлено **завдання:** 1) з'ясувати теоретичне потрактування категорії «жанр»; 2) окреслити специфіку жанрової модифікації постмодерного тексту з акцентуалізацією на гібридності текстових сполук, синтезі, синкретизмі, гнучкості, еластичності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На сьогодні існує чимало критеріїв розмежування та ідентифікації жанрів. Вирішальними критеріями в диференціації жанрів можуть бути спосіб реалізації, композиція твору, тип героя, дії, тематика, розмір, емоційне забарвлення [11, с. 474]. Ураховуючи зазначені критерії, науковці по-різному термінологічно означають категорію жанру. Так, Р. Сендика наголошує, що «жанр – це спосіб опису, інструмент ідентифікації різних видів текстів, а не нормативізації й оцінки літературних творів» [11, с. 487]. Досліджуючи діалектику жанротворення, В. Марко зазначає: «Жанр – форма синтетична. У ній акумулюється дія багатьох чинників і завершується пошук моделі світу, найбільш адекватної задумові письменника» [8, с. 42]. Жанр також розуміють як «типову формулу твору» (А. Субботін) [цит. за: 5, с. 7], «тип інформації про дійсність» (Є. Новик) [цит. за: 4, с. 8]. В «Енциклопедії постмодернізму» поняття жанру генерує в собі аспекти рецептивної естетики: «Жанр – це тип написаного або виголошеного тексту та психологічна побудова, що допомагає читачам вибудовувати тексти у відповідь на повторювані риторичні ситуації» [6, с. 149]. Спільним у наведених визначеннях постає питання про спосіб організації та впорядкування текстових моделей, за якими можлива жанрова ідентифікація й співвіднесеність різних жанрових конструкцій із певним типом, зразком. Стає очевидним, що сучасна жанрологія не зводиться до літературного канону, закону, правила: літературознавчий дискурс пропонує сприймати текст як сферу, площину, де втілюються авторська інтенція на тематичному й образному рівнях, як спосіб упорядкування елементів композиційного строю, як поле пересікання стилєвих і поетикальних векторів тощо.

М. Бахтін, досліджуючи теорію жанру, зауважує, що жанр має здатність відображати стійкі, «віковічні» тенденції розвитку літератури, зберігаючи певні елементи архаїки, засновані на принципі оновлення, осучаснення письменства. «Жанр завжди той і не той, завжди старий і новий одночасно. Жанр відроджується й оновлюється з кожним новим етапом розвитку літератури і в кожному індивідуальному творі даного жанру» [2, с. 122], – наголошує М. Бахтін, підтверджуючи поєднання протилежних провідних характеристик жанрової природи – сталості та змінності. На цих характеристиках акцентує й Т. Бовсунівська, яка висновує про рухливість, динамізм жанру: «Крім стійкості та нормативності категорія жанру має й супротивну особливість: вона історично рухлива, як і вся шкала художніх цінностей. Межі, що відокремлюють літературу від нелітератури, як і межі розрізнення жанрів, мінливі, причому епохи відносної стійкості поетичних систем чергуються з епохами деканонізації та формотворчості» [4, с. 8].

М. Павлишин наголошує на гнучкості категорії «жанр», стверджуючи, що жанр, будучи категорією соціальною, історичною й культурною, постає витвором, набором певної групи текстів, що мають певні визначальні риси, за якими їх співвідносять із певним жанровим типом чи жанровою конструкцією. «У сучасному, лінгвістично поінформованому, літературознавстві категорія жанру гнучка і не обмежена традиційними поняттями про три роди (епічний, ліричний, драматичний) та їхні під- і підпідкатегорії» [9, с. 175], – доводить дослідник, порушуючи питання про невизначеність жанрового поняття внаслідок розмитості родо-видо-жанрових меж.

С. Скварчинська наголошує на еластичності жанру – параметрі, близькому до гнучкості (М. Павлишин) унаслідок чого виникають новоутворення – жанрові різновиди або жанрові модифікації. Однак ідеться не про стирання граней між категоріями рід – вид – жанр, а про формування нових утворень у межах жанру як результату міжжанрових дифузій. Аналізуючи працю С. Скварчинської, Н. Копистянська зазначає: «Може бути і модифікація жанру, і жанрового різновиду. Модифікація може бути наступним рівнем поділу, а може бути лише додатковою характеристикою, яка вводиться і на рівні жанру, і на рівні жанрового різновиду» [7, с. 18]. Отже, за рахунок внутрішньої взаємодії в межах жанру виникає питання про жанрову особливість чи жанрову специфіку модифікованих художніх творів.

На сучасному етапі розвитку літературознавчої науки дедалі частіше в обігу науковці послуговуються термінами «чистий жанр» (здебільшого застосовують для епохи Класицизму) і «змішаний/модифікований жанр» (характерний для модерної та постмодерної, а також метамодерної (пост-постмодерної) епохи як наслідок експериментування із зовнішньою формою та внутрішньозмістовим наповненням твору за рахунок інтермедіально-інтертекстуальних зв'язків). Проблема чистоти жанру належить до теоретичного аспекту розгляду літературної генології, у той час як український літературний дискурс наповнений жанровими різновидами й модифікаціями, становлячи базис для осмислення різноманіття «хаосу форм» (К. Гірц).

М. Рябченко визначає декілька причин міжжанрової дифузії: входження в літературознавчий дискурс постмодернізму, прагнення сучасних письменників наслідувати європейську та американську літературну традицію, авторська жанрова візія твору, вплив позалітературних чинників, термінологічні проблеми у генериці [див. про це: 10, с. 280–281]. Додамо, що вагомими внутрішньо-літературними чинниками явища жанрової дифузії є процеси деканонізації жанрів та їх синтез.

Р. Сендика вважає, що будь-який текст не може бути жанрово чистий, без тенденції до генологічної мішанини. «А в найзагальнішому розумінні будь-який текст жанрово “нечистий”, оскільки, підтверджуючи конвенцію даного жанру, він водночас якоюсь мірою зберігає індивідуальність, модифікує її, змінює чи деформує» [11, с. 476], – наголошує дослідниця. Ця теза резонує з думкою Ц. Тодорова, який зауважує: «Новий жанр завжди є трансформацією одного чи кількох старих жанрів: через інверсію, через переміщення, через комбінування» [12, с. 25]. Як наслідок, сучасна література представлена мережею поліжанрових утворень, що мають тенденцію до жанрового взаємозбагачення, взаємодоповнення, взаємопроникнення, створюючи метажанровий інтертекстуально-інтермедіальний дискурс. «Прогресування багатожанровості має й теоретичну причину: адже в постструктуральній перспективі будь-який текст є полігенетичним, вплутаним у мережу інтертекстуальних залежностей. Тож, можливо, треба прийняти факт, що немає взагалі текстів, які керуються законами лише одного жанру, що вимагало б розуміти генологічну позицію твору як місце збігу різних конвенцій, своєрідне одноразове магнітне поле, утворене внаслідок інтерференції найближчих жанрових планет» [11, с. 477], – підсумовує Р. Сендика.

Отже, дослідники припускають, що «чистих жанрів» у літературі не існує. Сучасний текст – це синтезовані жанрові утворення, жанрові комбінації, гібридні текстові сполуки, у яких набір рис одного – провідного/прототипного – жанру переважає та є донором для інших текстових інваріантів, текстів-реципієнтів. Отже, текст як донор – одна з ключових позицій потрактування постмодерного прозописьма, де категорія текстового донорства втілюється як на рівні одного тексту, так і на рівні гіпертексту.

У дискурсі поліжанрового твору простежується ознака жанрової сурогатності: на основі жанру як типового утворення – жанрового прототипу – виформовується новотвір, що містить усталений жанровий код і набір жанрових «замінників» для збагачення жанрового різновиду. Жанровий код виявляється через взаємодію сюжетно-композиційного строю, часопросторових відношень, стилістичних засобів і прийомів, авторської позиції у творі, а також «активізує у реципієнта певні чекання, пов'язані з обранням жанром» [цит. за: 3, с. 212], а жанрові «замінники» розбавляють, розмивають

жанровий тип і спрямовують реципієнта на зміщення акцентів, герменевтичні зсуви у сприйнятті новотвору. Експерименти зі змішаною жанровою формою та наповненням творів є підставою означувати не лише ступінь оригінальності новотвору, а й результат міжжанрового синкретизму, явища донорства тексту й прийому сурогатної побудови формо-змістового компонента, що веде до зміни, оновлення не лише формо-змістової єдності творів, а й зміни в літературних напрямках і течіях. Тенденцію до руху, змінності, літературних інтерференцій помітив ще І. Франко, на думку якого, будь-які зміни в житті суспільства неминуче відбиваються й у літературі. «Література в її цілості чимраз більше починає ставати неподібною до школи, де все підігнано під один шаблон, під одні правила, а чимраз більше подібна до життя, де ніщо не повторюється, де нема правил без виємків, нема простих ліній і геометричних фігур, де панує безкінечна різноманітність явищ і течій» [13, с. 525], – стверджує дослідник. Думка І. Франка суголосна з концепцією сучасного текстотворення, зорієнтованої на формування нових літературних типів-текстів унаслідок численних літературних експериментів із синтезом методів, прийомів і засобів, що приводить до формування нетрадиційної жанрової системи, до якої входять і «ажанрові тексти» (Р. Сендика). Дослідниця пояснює, що в основу таких текстових новотворів закладена гібридна формула, згідно з якою вони – конструкції не мішаних буттів, а змішаних, у яких «компоненти жанрів» становлять неначе систему, що не обов'язково прагне генологічного впорядкування [11, с. 476]. Отже, потрактування літературної генології польською дослідницею опозиціонує до будь-якої схематизації жанрової системи, виходячи з жанрових інтерференцій, із розуміння тексту як точки перетину багатьох текстотвірних площин, тексту як результату впливу багатьох жанротвірних чинників. У результаті стає очевидним, що міжродовий, міжвидовий та міжжанровий синкретизм породжує численні зразки жанрових різновидів і модифікацій. Із цього приводу Н. Копистянська зауважує, що «жанри збагачуються за рахунок міжжанрового, міжродового зв'язку та взаємодії між видами мистецтва: літературою, живописом, музикою, кіно тощо» [7, с. 44], становлячи міжтекстовий інтермедіальний дискурс, відображаючи один зі шляхів трансформації жанрів у зв'язку зі змінами (на рівні тем, традицій, у дослідженні предмета й функції мистецтва, при аналізі зв'язку літератури з наукою та публіцистикою тощо) у межах літературного напрямку.

У добу постмодерної літератури особливо гостро постає питання про «мутацію», гібридизацію літературних жанрів, що, зі свого боку, накладає помітний відбиток і на стильовій організації художнього твору. Зокрема, О. Бабелюк наголошує на полістилістичній практиці текстотворення, що постає як результат жанрового розмаїття, порушуючи літературні канони й вироблення нових параметрів постмодерністської літератури, а саме сюжетної непередбачуваності та незавершеності, неакцентованості ролі автора, інтермедіальності й інтертекстуальності, активізації ролі читача, відсутності ідеологічної мети [1, с. 13–14].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, засадничими диференціувальними критеріями поняття жанру може бути спосіб реалізації, композиція твору, тип героя, дії, тематика, розмір, емоційне забарвлення (Р. Сендика). Опрацювання теоретичних досліджень дає змогу стверджувати про генологічну «хиткість» категорії жанру, про гнучкість (М. Павлишин) або еластичність (С. Скварчинська) жанру, про рухливість-змінність/сталість аналізованої категорії в літературознавстві. Гостро постає питання про «чистоту»/змішаність, модифікованість жанру, зокрема в художніх творах ХХ–ХХІ століть з огляду на інтермедіально-інтертекстуальний характер значної частини сучасної белетристики, що призводить до «хаосу форм» (К. Гірц). Новочасне розуміння категорії жанру актуалізується завдяки поняттям жанрової комбінації, синтезованого жанрового утворення, донорства й сурогатності тексту, що сприяє поліжанровості сучасної літератури й відображає результат міжжанрового синкретизму.

Джерела та література

1. Бабелюк О. Полістилістична практика текстотворення постмодерністського художнього тексту / О. Бабелюк // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. / відп. ред. І. В. Сабадаш. – Ужгород : УНУ, 2011. – Вип. 16. – С. 13–17.
2. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. – [4-е изд.]. – М. : Сов. Россия, 1979. – 320 с.
3. Бернадська Н. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія / Н. Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. – 368 с.
4. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів. Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : підручник / Т. Бовсунівська. – К. : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2009. – 519 с.

5. Бондар М. Жанр і система жанрів / М. Бондар // Радянське літературознавство. – 1984. – № 7. – С. 7–19.
6. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Чарлза Е. Вінквіста, Віктора Е. Тейлора. – К. : Основи, 2003. – 503 с.
7. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : монографія / Н. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
8. Марко В. Стежки до таїни слова : Літературознавчі й методичні студії : навч. посіб. для студ. філол. спец. / В. Марко. – Кіровоград : Степ, 2007. – 264 с.
9. Павлишин М. Канон та іконостас : літ.-крит. ст. / М. Павлишин ; ред. рада : Валерій Шевчук [та ін.] ; вступ. ст. Івана Дзюби ; худож.-оформл. серії Іван Гаврилюк ; ілюстр. Сергія Якутовича. – К. : Час, 1997. – 447 с.
10. Рябченко М. Жанрова дифузія в сучасній українській прозі (на матеріалі творів Н. Сняданко, М. Соколян, С. Пиркало) / М. Рябченко // Літературознавчі студії. – 2013. – Вип. 37 (2). – С. 279–284.
11. Сендика Р. Про культурологічну теорію жанру / Р. Сендика // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / упоряд. Б. Бакули ; за заг. ред. В. Моренця ; пер. з пол. С. Яковенка. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 467–491.
12. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / Ц. Тодоров ; пер. з фр. Є. Марічева. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 162 с.
13. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку / І. Франко // Франко І. Твори : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 471–529.

Черныш Анна. Особенности жанровой диффузии в постмодернистском тексте. Стаття посвящена дослідженню жанрового взаємодія в постмодернистському тексті. Вияснено, що жанрові диференціації та модифікації сприяють полістилістичності текстоутворення, оновленню поезики твору. Термінологічний плюралізм категорії «жанр» призводить до виділення ряду характеристик, які реалізуються в основному в постмодернистському тексті: динамізм, еластичність, гнучкість. Ці параметри грають ведучу роль у створенні жанрових модифікацій через компіляцію, синтез, деканонізацію. Система поліжанрових текстотворень є наслідком експериментів з формою та змістом твору, а також міжжанрового взаємобогащення, взаємодоповнення, взаємопроникнення, що сприяє формуванню метажанрового інтертекстуально-інтермедіального дискурсу. Постмодернистський текст відображає синтез жанрових образів та комбінацій, гібридні текстувальні зв'язки, в яких ведуча риса одного жанру переважає, складає основу для інших текстових інваріантів, текст-реципієнтів.

Ключевые слова: жанр, диффузия, модификация, межжанровый синкретизм.

Chernysh Anna. Features Genre Diffusion in a Postmodern Text. The article is dedicated to research of genre cooperation in postmodern text. It is defined that the genre differentiations and modifications are assisted by polystylistic textformation to updating of poetics of work. Terminological pluralism over of interpretation of category «genre» brings to the selection of descriptions that realize in postmodern text: changeableness, elasticity, flexibility. These parameters play a leading role in creating the genre of modifications through the compilation, synthesis, decanonization. The genre system of textformations is the result of experimentation with form and content of the work, as well as attractive intergenre fusion of enrichment, of complementarity, of interpenetration, which promotes the formation metagenre intertextual-intermedial discourse. Postmodern text reflects a synthesis of genre formations and combinations, hybrid textual compounds in which the leading feature of one genre dominates, providing the basis for other text-based invariants, texts-recipient.

Key words: genre, diffusion, modification, intergenre syncretism.

Стаття надійшла до редколегії
22.09.2015 р.

УДК 821.161.2.09:316.74

Таїсія Чернишова

«Перверзія» Юрія Андруховича в транскультурному вимірі

У статті зроблено спробу інтерпретувати роман Ю. Андруховича «Перверзія» в транскультурному вимірі. У загальних рисах схарактеризовано феномен транскультури. Доведено, що головний герой роману – транс-

© Чернишова Т., 2015